Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Sciences

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 6, Sayı: 42, Ekim 2019, s. 79-91

ISSN: 2149-0821 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.29228/SOBIDER.39361>

Prof. Dr. Abdulhalim AYDIN

Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fak. Batı Dilleri ve Ed. Böl. Elazığ.

halimaydin@gmail.com

ABDULHAK HAMİD'DE FRANSIZ EDEBİYATI VE VICTOR HUGO ETKİSİ

Özet

Tanzimat ile beraber pek çok alanda olduğu gibi edebiyat alanında da önemli değişim ve yenilikler meydana gelmiştir. Şair-i azam Abdulhak Hamid de bu dönemde yönünü Batı'ya çevirmiş ve özellikle Fransız romantizmine ve Victor Hugo'ya büyük ilgi duymuştur. Konu ilgili olarak bir dizi değerlendirme (Rıza Tevfik, F. A. Tansel, Ziya Karamuk...) yapılmış olmakla beraber bunların çoğu şairin genel edebi kişiliği ve tarzı ile alakalı olmuştur. Hamid'in Fransız edebiyatına yönelmesinde iki önemli neden olduğu ortaya çıkıyor: Şiirde yenilik merakı ile Fransız edebiyatının ve özellikle Hugo'nun Tanzimat aydınları nezdinde gördüğü ilgi. Esasen lirizm, doğa betimlemeleri, aşk, ölüm, metafizik gibi romantizmin büyük temaları Hamid'in gerek şiir algısı ve tarzı gerekse tecrübeleri ve yaşantılarıyla (aşkları, özellikle Fatma Hanımın ölümü) büyük ölçüde örtüşüyordu. Victor Hugo'yla benzer hayat acılarını yaşamış olmaları (Léopoldine ve Fatma Hanım) şairimizi Hugu'yla benzer bir şiirsel algı ve tutuma sürüklemiştir. Fransız şiiri ve özellikle Hugo şiirinde gördüğü farklılık ve lirizm onu gittikçe bu alana doğru çekmiştir. Hatta kendisine "devrin V. Hugo'su" nitelendirmesi bile yapılmış. Çalışmamızda her iki şairin ortaklıklarına değinecek, benzerliklerini göstermeye çalışacağız.

Anahtar kelimeler: Abdulhak Hamid, Victor Hugo, Tanzimat, Romantizm, Şiir

FRENCH INFLUENCE AND THE IMPACT OF VICTOR HUGO IN THE WORKS OF ABDÜLHAK HAMİD

Abstract

With Tanzimat reform era, like many areas, literature has gone through important developments. The Great Poet “Şair-i Azam” Abdülhak Hamid was also following the footsteps of the West and was interested in French romanticism, especially Victor Hugo. Although there are several studies about the topic, (done by R Rıza Tevfik, F. A. Tansel, Ziya Karamuk...), most of them are related to his literary personality and style. There seems to be two important factors in Hamid's tendency towards French literature: novelty seeking and the interest French literature and specifically Victor Hugo have among Tanzimat intellectuals. In fact, themes of romanticism such as lyricism, nature descriptions, love, death, (his love and especially the death of Fatma Hanım) and metaphysics corresponded to both Hamid's conception and style of poetry and his life experiences. Suffering from similar anguishes with V. Hugo (Léopoldine and Fatma Hanım) led Hamid to a similar poetic sense and style. The distinctiveness and lyricism in Hugo and French Literature inspired him more towards this sphere and he was even called “V. Hugo of the era”. In this study the affiliation between the two poets will be touched upon and the similarities will be examined.

Anahtar kelimeler: Abdülhak Hamid, Victor Hugo, Tanzimat Reform Era, Romanticism, poetry

Giriş

Namık Kemal için olduğu gibi, Hamid için de edebiyat tarihçilerimiz tarafından Fransız edebiyatı ve Victor Hugo ile ilişkisi hakkında bir dizi saptama yapılmış ve yazılar yazılmıştır. Kemal'e "Şark'ın V.Hugo'su" denildiği gibi, Hamid için de "devrin V. Hugo'su" nitelendirmesi yapılmış.¹ Yine Kemal'de olduğu gibi, şairimizle bu kaynaklar arasındaki bağlantılar kimi araştırmacılar tarafından abartılarak anlatılmış ve Hamid'in klasisizmden başlayıp fütürizme kadar bütün ekolleri incelediği ve bu mekteplerin anlayışına uygun eserler verdiği bile ileri sürülmüştür.² Hatta Hamid'deki Hugo etkilerini kanıtlamak uğruna Rıza Tevfik örneğinde olduğu gibi bir dizi kronolojik hataya bile düşülmüş.³ Konuyla ilgili az sayıdaki bu türden abartılı görüşleri bir yana bırakırsak, Hamid'le Fransız edebiyatı ve Hugo arasındaki ilişki, benzerlik veya etkiler hakkında ileri sürülen görüşlerin kabul edilebilir ve tutarlı yanları vardır. Bunların ortak paydası Hamid'in Fransız edebiyatını tanıdığı, Romantiklere bağlanarak bunlardan daha çok Hugo'yu beğendiği, onun etkisine girdiği, şiirlerinde bu etkilerin var olduğudur. Ayrıca, tiyatrolarında klasikleri örnek alarak kimi piyeslerini Corneille ve Racine tarzında kaleme aldığı ifade edilir. Ancak, bu tür değerlendirmelerin bir ortak yönü daha vardır; ne yazık ki o da bir eksikliğin ifadesidir. Her iki şairin eserleri arasında detaylı bir incelemeye

¹-Kemal için bkz. Cevdet Perin, *Tanzimat Edebiyatında Fransız Tesiri*, Pulhan Mtb., İst. 1946., s.108; Ziya Somar, “Namık Kemal ve Victor Hugo”, *Kalem*, S.12,1 Mayıs 1939, s.250. Hamid için bkz. Fevziye Abdullah Tansel, “Garp Dillerinden Manzum Tercüme”, *Tercüme*, C. VI., S.34-36, 1946, s. 464.

²-Bunun için bkz. Ziya Karamuk, *Abdülhak Hâmid Tarhan ve Şiirleri*, İst. 1948, s.7

³-Rıza Tevfik, *Abdülhak Hamid ve Mülâhazat-ı Felsefîyesi*, s.268.

gidilmeden yapılan bu tür yargılarda, daha çok şairimizin eserlerinin genel havası verilmekle yetinilmiştir.

Hamid'de Fransız Edebiyatı ve Victor Hugo Kaynakları

Rıza Tevfik'e göre Hamid, "Batılı yazarlar arasından Hugo'yu kendisine rehber edinmiş. *Ölü'de*, Hugo'nun belâğatına yakın bir ifade gücü bulan Rıza Tevfik, *Makber* ve *Bâlâdan Bir Ses'te* geçen felsefî düşüncelerin Victor Hugo'nun *Allah (Dieu)* eserinde geçen düşüncelerle çok yakınlık gösterdiğini belirtir."⁴ Yazar kitabında, Hamid'in Fransız yazarına duyduğu yakın ilgiyi biraz da abartarak şöyle belirtir: «Fakat Hamid'i müceddid (yenilikçi) eden yalnız şairliği değil, asıl Avrupa irfanına mensubiyet-i samimiyesidir; bilhassa Victor Hugo'yu bizde onun kadar yakından bilen, layıkıyla tettebbû etmiş (irdelemiş) olan bir adam daha var mı, bilmiyorum?»⁵

Fevziye Abdullah Tansel, Kemal ve Hamid'deki Fransız izlerini şöyle anlatıyor: «Tanzimatçılar, yaşadıkları cemiyetteki değişmelerin yarattığı ruh sarsıntıları neticesi, ilk bakışta romantiklere mütemayil görünür. Mesela, Namık Kemal ve Hamid, Victor Hugo'ya meftundur: Kemal'in ölümünden altı saat önce, *Les Misérables'i* okuduğunu, güzel bulduğu bir bahsi etrafındakilere izah ettiğini biliyoruz. Hamid'e de devrin Victor Hugo'su denildiğini gösterir kayıtlara sık sık rastlarız.»⁶

Hamid'in Fransız yazarlarından etkilendiğine dikkat çeken Ziya Karamuk, "şiir vadisinde" kendisine Hugo, Corneille, Shakespeare gibi Batılı yazarların rehberlik ettiğini yazarın bizzat kendisinin itiraf ettiğini söyler.⁷

Ahmet Hamdi Tanpınar, Hamid'de Fransız etkisini araştırırken, Şinasi'den sonra bütün edebiyatımızda Hugo etkisinin varlığından söz eder. Ona göre, 1867 yılında Paris'e giden Namık Kemal nasıl "hürriyet" idealinde Hugo'nun derin etkilerini alarak onu izlemişse, aynı biçimde 1876'da Paris'e giden Hamid de onun felsefesinin ve şiirinin büyük unsurlarının etkisi altında kalmıştır. Tanpınar, şairimizin Fransa'da kaldığı beş yıllık süre⁸ içinde yaptığı etkinlikleri önemli bulur. Ona göre, şair bu sürede Corneille'in dört piyesini üst üste adapte etmiş, Racine'in bir trajedisinden esinlenerek oyun yazmış ve duyuş tarzına yavaş yavaş ayak uydurduğu ve karşıtlıklarla dolu hayal dünyasına girmeye çalıştığı Hugo'yu iyice okuyup tanımıştır.⁹ Araştırmacı, *Finten* ve *Bâlâdan Bir Ses'te* bulunan vizyonerlik özellikleriyle, perdenin ötesini görmeye çalışan, gizem araştırmasına yönelen bir tablo çizdiği için, en azından bu bağlamda bile olsa Hamid'in şiir ve şair anlayışının gittikçe ilerlediğini, yani Hugo'ya yaklaştığını not ediyor.¹⁰ Ayrıca, Hamid ile Hugo'nun ahiret düşüncesinde de bir paralellik bulan araştırmacıya göre, her iki şairde "cehennemsiz" bir ahiret inancı vardır. Hugo'da çok sıklıkla kullanılan melek sözcüğünün de Hamid'de neredeyse aynı sıklıkla kullanıldığına dikkat

⁴-Ruşen Eşref, *Diyorlar ki*, Kültür ve Turizm Bakanlığı. Yay. Ank. 1985, ss.126-127.

⁵-Rıza Tevfik, *Abdülhak Hamid ve Mülâhazat-ı Felsefîyesi*, Haz:Dr. Abdullah Uçman, İst. Üniv. Ed.Fak.Yay., İst., 1984, s.267.

⁶-Fevziye Abdullah Tansel, "agm.", *agy.*, s. 464.

⁷-Ziya Karamuk, *agy.*, s.28.

⁸-Yazar, Hamid'in çocukken Fransa'da geçirdiği zamanı da bu süreye katıyor olmalı. Yoksa tek başına elçilikteki görev süresi üç yıla yakın bir zamanı kapsar.

⁹-Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 1997, ss.524 ve 556.

¹⁰-Ahmet Hamdi Tanpınar, 1997, s.553.

çeken Tanpınar, bu kullanımın Hugo etkisinden kaynaklandığını öne sürerek, "Ferişterin mekânı mıdır acéb cibâl" (meleklerin yeri midir acaba dağlar) dizesinde geçen kullanımı, Hugo'nun sıklıkla (özellikle *La Légende des Siècles*'de) meleklerin mekânı olarak gösterdiği Olympe Dağı'nın bir tür taklidi olarak görür. Yine, *Kürsi-i İstiğrak*, *Külbe-i İştîyak* manzumeleri birçok yönleriyle Hugo'dur" diyen yazara göre, aynı dönemin ürünü olan *Zamane-i Ab'da* Hugo'nun etki ve izleri çok daha belirgindir ve Hamid'in şiirlerine deniz, Hugo yoluyla bu şiirden itibaren girmiştir. Ona göre, Hugo-Hamid arasındaki en önemli benzerliklerden biri de bir leitmotif gibi sürekli karşımıza çıkan ve şiirlerinde "hakimiyeti" elden bırakmayan "ölüm" temasıdır. Öyle ki ölüm teması her ikisinde de beşik ile mezar arasını doldurmuştur.¹¹

Eşi Lucienne Hanım da Hamid ile Hugo'yu birbirine benzetenlerdendir. Onun kurduğu benzerlik edebi nitelikli değil, kimi biyografik paralelliklerle sahip oldukları zevk, tutkular ve davranışta sergiledikleri ortak tutumlardır. Onları ziyarete giden Yakup Kadri, Hamid'in neşeli duruşu karşısında eşi Lucienne Hanım'ın şu sözlerine tanık olduğunu anlatır: «Şu neşeli neşeli konuşan adamın üç gün önce oğlunun ölüm haberini almış bir baba olduğunu kim söyleyebilir?»¹² Bunun üzerine, zamanında "Hugo'nun da iki yetişkin oğlunu gömdükten sonra, Paris'teki konağının salonlarında eşe dosta ziyafetler çekerek böylesine gamsız ve kayıtsız bir ömür" sürdüğünü hatırlayan Yakup Kadri, her iki yazarın birbirini andıran tutumları karşısında duyduğu şaşkınlığı belirtir. Aynı karşılaşmada, Yakup Kadri, Şair-i Azam'a Hugo hakkında bir soru sormuş ve söz Hugo'nun etrafını saran kadınlara gelince, Yakup Kadri'nin, "O kalabalık arasında genç ve güzel kadınlar da var mıydı?" sorusuna, Hamid, "-Vardı ve Hugo hepsine yiyecek gibi bakardı." biçiminde cevap verir. Bunun üzerine eşi Lucienne Hanım hemen hayretini belirten şu sözleri söyler: "Meğer bunda da birbirinize benziyormuşsunuz!"¹³

Bu değerlendirmelerin yanında bir de şairin bizzat kendisinin Hugo hakkındaki düşüncelerini görelim. Öncelikle Hamid, Fransız yazarının bir dâhi olduğuna bütün yüreğiyle inanmış ve bu inanış onda Hugo'ya karşı derin hayranlık beslemeye, onu kendisi için bir üstad gibi görmeye kadar götürmüştür. Çeşitli mektuplarında, yaptığı sohbet veya konuşmalarında onu çok övüp beğendiğini anlatır ve ona benzemekten gurur duyduğunu söyler. Hatta onun gibi büyük bir yıldız olmak emelindedir. Öyle ki bu ilgi ve hayranlık onu Fransız şairiyle tanışmaya kadar götürür. Hamid anılarında Hugo ile tanıştığını ve onu en büyük dâhilerden biri olarak gördüğünü anlatır.¹⁴ Rıza Tevfik'e yazdığı mektupta şöyle diyor: «Hugo, Shakespeare için yazdığı kitapta dühât (dâhiler) için büyük, küçük yoktur diyor, derece tayin etmiyor. Onlar birbirine benzemez, fakat her biri bir başkaca yıldızdır, demek istiyor. İnsan böyle demek için Victor Hugo gibi kendisi o yıldızların en büyüğü olmalıdır. Değil mi?»¹⁵ Rıza Tevfik'e yazdığı bir başka mektubunda da şairimiz, kendisine büyük ölçüde etki eden ve yol gösteren edebiyatçıları "Corneille, Shakespeare, Hugo" ile doğudan da Şeyh Sa'di ile Namık Kemal olduğunu söyler.¹⁶

Ruşen Eşref'in "çağdaşlarınız arasında Türklerden en çok kimi okur ve takdir edersiniz?" biçimindeki sorusuna Hamid şöyle cevap vermiş: «Takdir etmek haddim değildi ki!

¹¹-Ahmet Hamdi Tanpınar, 1997, s.555.

¹²-Karaosmanoğlu, Y Kadri, "Abdülhak Hamid", *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, Bilgi Yayınevi, Ank., 1969, s.262.

*-özel yaşamlarında, her iki şair kadınlara büyük tutku duymuş ve pek çoğuyla gönül dostlukları olmuştur.

¹³-Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *agy.*, ss.262-263.

¹⁴-Abdülhak Hamid Tarhan, *Hatıraları*, 1994, s.119.

¹⁵-Ziya Karamuk, *agy.*, s.13.

¹⁶-Bunun için bkz. Rıza Tevfik, *Abdülhak Hamid ve Mülâhazât-ı Felsefîyesi*, s.400.

Lakin eski ve değerliler dışında, hayret ve hürmetle okuduğum büyüklerimiz rahmetli Recaizade Ekrem'le yine rahmetli Namık Kemal'di. Yabancıardan, sonraları Corneille'yi, Racine'i, Voltaire'i, Lamartine'i, Musset'yi tetkik ettim.»¹⁷

Gençliğinde Paris elçiliğindeki katiplik sıfatıyla bulunduğu sıralarda Fransız edebiyatıyla yakından ilgilenmiş, edebi çevreler, tiyatro salonları, sohbet ve toplantı yerleri onun en sık gittiği yerler olmuş. Şair bunu şöyle anlatır:« Gittiğim tiyatrolar birer mekteb-i edeb, yahut birer müessese-i üdebâ olduğu için onlara devam etmeği muvafık-ı meslek buluyordum.»¹⁸

Bu bilgilerin ışığında şairimizin sanatında iki ana kaynağın varlığı ortaya çıkıyor: Doğu ve Batı edebiyatları. Çocukluğunda aldığı eğitim dolayısıyla önce Doğu'nun sanat biçimini benimser. Bu dönem kendini tanımaya, sanatına yön vermeye çalıştığı dönem olarak da adlandırılabilir. Ama Divan şiiri olan eski tarz Hamid'in sanatında pek etkili olmaz ve Şinasi'yle başlayıp Kemal ve Ekrem'le devam eden yeni tarz onu daha çok ilgilendirecektir. Mektuplarından Kemal'in onu yeniliğe teşvik ettiğini öğreniyoruz. Batı tarzıyla tanıştıktan ve özellikle de Fransa'ya gittiği tarih olan 1876'dan sonraki dönemlerde yazmış olduğu şiirlerinde biçim ve içerik açısından önemli yenilikler gerçekleştirir. Kafiye yapıtı yaptığı değişiklikler, serbest anlatım ve dize sayısı ile önemli bir değişikliğin habercisiydi. Üstelik içerikte işlediği konularla duygu ve hayal bakımından da Divan edebiyatından uzaklaşıyordu. Giriştiği tüm bu yeni arayışlar zaman zaman büyük hücumlara uğramasına neden olur. Ancak edebiyat tarihimize "Türk şiirinin en büyük yenilikçisi" olarak geçer ve kendinden sonrakilere önemli bir alan açtığı gibi, kendi deneyimiyle de örnek olmuştu. Batı şiirindeki felsefeyi anlamaya çalışan şairimiz, Doğu ve Batı "hikmet"ini bir arada düşünmeye başlar. Yani, diyalektikle yakından ilgilenir ve şiirin içeriğini çelişmeler ve sentezlere açarak gerçekliğe ulaşmaya çalışır. Ama bu çok başvurduğu bir yöntem değildir. Şinasi'deki rasyonalist tutumdan ziyade ilham, duyuş, düşünüş, tecessüs ve fitri temayüller onu daha çok yönlendirecektir. Zaten onun için şiiri metafizikle eş anlamlıdır. Bunun kimseyi şaşırtmaması gerektiğini söyleyen şairin bizzat kendisi şöyle der:«Mevlâna'nın ve Hugo'nun mekteplerinde yetişmiş olan bir şairde buna taaccüb edilmez (şaşılmaz).»¹⁹

Sahra, Bunlar Odur, Hep Yahut Hiç, Makber, Ölü, Hacle, Baladan Bir Ses, Kahpe, Garam gibi en önemli eserlerinin yazılış tarihleri ya Fransa'da bulunduğu yıllara veya sonraki döneme rast gelir. Bu kitaplardan kiminin basım tarihleri sonraki yıllara rastlasa da, Hamid'in kimi zaman yazımına çok önceden başladığı eserine yıllar sonra geri dönerek tamamladığı bilinmektedir. Bu da onun beslenme kaynaklarını belirtmesi açısından önemlidir. Bunlardan yalnızca *Sahra* hakkında bir anlaşmazlık söz konusudur. Tanpınar bu kitaptaki şiirlerin önemli bölümünü şairin Fransa'ya gitmeden önce yazdığına inanır. Hamid ise, hatıralarında *Sahra*'yı Paris dönüşünde yazdığını belirtir. Bu durumda, şairin ifadesini esas almak gerekir. Çünkü Hamid'in şiirinde *Sahra* ile acemice de olsa Batı tarzı duyuş ve ifade özelliklerine uygun olarak doğanın işlenişine ve biçimsel olarak da yeniliklere rastlıyoruz. Nitekim aynı şeyi manzum otobiyografisinde de söyler:

O zaman yazmış idim «Sahra»yı

¹⁷-Ruşen Eşref, *agy.*, s.9.

¹⁸- Abdülhak Hamid Tarhan, *Hatıraları*, (Haz:İ.Enginün), Dergâh yay., İst., 1994 1994, ss.106-107.

¹⁹- Ahmet Hamdi Tanpınar, 1997, s.544.

Keşfedermişçe yeni dünyayı

Bu bağlamda, *Belde Yahut Divâneliklerim*'den söz etmek gereği doğuyor. Buna neden olan şey, şiirlerin başlıklarının kafamızda oluşturabileceği yanlış yargıları ortadan kaldırmak düşüncesidir. Kitabı Fransa'dayken kaleme alan Hamid'in, burada yer alan on yedi şiirden yalnızca birinin adını Türkçe yazması dikkat çekicidir: 1-Ville d'Avray 2-Cité d'Antin 3-Auteuil 4-Skating 5-Ventadour 6-Renaissance 7-Théâtre Français 8-Père-Lachaise 9-Vaudville 10-Yine O 11-Saint-Germaine 12-Enghein 13-Rendez-Vous 14-Champs-Élysée 15-Maison Lafayette 16-Robinson 17-Montmorency.²⁰ İlk bakışta, bu şiirlerin Fransız edebiyatının etkilerini taşıdığı düşünülebilir. Oysa, şair bu şiirlerinde, bizim beklediğimiz anlamda herhangi bir Fransız şairini takip ya da taklit etmemiştir. *Sahra*'ya bir hazırlık olarak doğayı işlemesi açısından önemlidir. Ayrıca, Batı şiir etkisinin ifade ve biçimde yavaş yavaş sezilmeye başladığı eser olması özelliğiyle de değer taşır. Ancak, doğa dışında anlatımına malzeme yaptığı diğer konuların Batı şiiriyle bir ilgisi yoktur. Hamid, yalnızca Fransa'da kaldığı dönemde gezip dolaştığı yerlerin anılarını, maceralarını, deneyimlerini hatırlamak, yeniden yaşamak ya da unutulmamak amacıyla kaleme almış. Adı önce "Belde" olan kitabını daha sonra gözden geçiren şair, Fransa'da kadınlarla geçirdiği maceralarını, çeşitli bar, opera, tiyatrolardaki saatlerini, romantik aşk sahnelerini kaleme aldığı bu şiirlerine "Divâneliklerim" adını da koyarak içerikle bütünleştirmiş. Hamid (belki de sanatsal açıdan) beğenmediği bu kitabın girişinde özeleştiride bulunur: «Bu gün ben o şiirleri, geçmişte kalıp unutulmuş şeylerden bir örnek, belki de zulmânî hayal olmuş bir adamın eserleri olmak üzere mütâlaa ettiğim gibi, diğer okuyacaklar dahi sanırım ki, bu kitapta yeni bir şey bulmazlar. Vaktiyle kim bilir ne kadar makul ve müstehab bildiğim bu şiirleri ahiren gözden geçirdiğimde, hepsine bir nâm vermek kabilinden olarak, "Divâneliklerim" demek icap etti... Bu değersiz eserin mütâlaasıyla ben mâziden birkaç günümü iade etmiş kadar bahtıyarım.»²¹

Hamid'deki Victor Hugo

Şimdi de şairimizin Hugo ile olan bağıntısının niteliğini ortaya koymak gerekir. Kanımızca, bütün Tanzimatçılardan özellikle Hamid'de Fransız edebiyatının ya da Hugo'nun etkisini aramak, bu dönemdeki etki araştırmalarının en zor alanlarından birini oluşturmaktadır. Arap ve Fars dillerini ve edebiyatlarını iyi tanıyan, eski edebiyatımıza vakıf olan, Batı dillerinden Fransızca ve İngilizce'yi iyi bilen, bunların edebiyatından hafızasında yüzlerce şiiri ezbere bilecek kadar hayranlık duymuş bir Hamid'de böylesi etkileri arayıp ortaya koymak oldukça güçtür. Bu güçlüğü doğuran nedenler çeşitlidir. Örneğin onun edebiyat yapma biçimi bu zorluğa zemin hazırlayan önemli etkenlerden biridir. Biçim ve içerik açısından eskiden ayrılmayı hedefleyen Hamid, buna uygun eserler verirken birden geri dönüşler yaparak, Arapça ve Farsça sözcüklerin, arkaik ifade biçimlerinin bollaştığı eski tarza, örneğin Ziya Paşa'nın diline yakınlaştığı olmuştur. Yani, yeniliği gerçekleştirmek isterken belli bir sistematik hareket etmemiş, zikzaklı ve çelişkili bir yol tutmuştur. Bu durum hem sınıflandırmayı, hem de iz sürümünü zorlaştıran bir etken olarak karşımıza çıkar.

²⁰- Bunun için bkz., Abdülhak Hamid Tarhan, *Bütün Şiirleri I (Sahra, Divaneliklerim, Bunlar O'dur)*, Haz: İnci Enginün, Dergâh yay., İst. 1991, ss. 91-134.

²¹- Abdülhak Hamid Tarhan, *Bütün Şiirleri I*, 1991, s.90.

Hamid'deki etki araştırmasını zorlaştıran bir diğer ve belki de en önemli öge, sanatına kendi imzasını atmak, şiirinde kendi sesini duyurmak çabasıdır. "Kendinden önceki Türk şiirinin deneyimleriyle Batı şiirini birleştirmeye kalkmış, fakat bu arada yegâne kalmaya büyük özen göstermiştir. Onun için esas olan «orijinal» ve kendi kendisi olmaktır." diyen Enginün'ün de üzerinde durduğu nokta budur. Önemli eserlerini yazdığı sıralarda bile esinine yön veren ve onu besleyen kaynaklar bir çeşitlilik gösterir: Tanzimat aydınları gözünde Fransız romantizminin ve Hugo'nun kazanmış olduğu saygınlık sonucu bu iki kaynaktan gelen etkiler (romantizmin melankolik havasına uygun olarak *İçli Kız*'ı yazdığını hatırlayalım), çocukluğundan beri dolaşmak zorunda kaldığı yabancı ülkelerin doğal ve sosyal özellikleri (bu yüzden şiirinde ve daha belirgin olarak da tiyatrosunda her zaman egzotik bir yan vardır), yerlilerden kendisine üstad olarak gördüğü R. Ekrem ve N. Kemal'in devamlı eleştirisi ve yönlendirmeleri (bu yönlendirmeler edebiyatımızın yenilenmesi adına Batıya yönelik olmuştur), eski edebiyattan gelen etkiler. İşte sanatına yön veren bu kadar değişik kanalları kullanırken bile Hamid'in en çok titizlik gösterdiği konu, "şiirinde kendi sesini duyurmak" uğraşısı olmuştur. Şairimizin bunu büyük ölçüde gerçekleştirdiğini de görüyoruz. Onun şiirinde, belki de düşünülenenden daha büyük ölçüde Batı edebiyatı etkisinin varlığı söz konusudur. Sözüne ettiğimiz etki yalnızca düşünce ve imgeyle de sınırlı değildir. Yani demek istiyoruz ki, bire bir "çeviri" sınıfına sokulabilecek dizelerin sayısı önemsenecek kadardır. Bunların tümünü ortaya çıkarmanın önündeki en büyük engel, sözüne ettiğimiz bu nedendir. Türk şiir tarihinde, "Üstad-ı Azam" lakabıyla anılan Hamid'in birçok edebiyat tarihçisi tarafından "dahi" olarak görüldüğünü de hatırlamak gerekir.²² Sahip olduğu edebi kültür ve yeteneğiyle yabancı etki, hatta "alıntıları" bile görünmezleştirebilen, silik hale getiren onun bu "Hamidane" sesidir.

Hamid'de etki araştırmasını güçleştiren sonuncu neden olarak şiir sanatının doğasından kaynaklanan güçlüğü öne sürebiliriz. Tiyatro veya romanda iz sürümünü sağlayan en elverişli noktalar, kabataslak olarak, ana konu ile ikincil derecedeki besleyici faktörlerdir. Oysa şiirde etki araştırması yaparken, türün özelliğinden dolayı bazen onlarca hatta yüzlerce dize içindeki etki veya benzerlik bir iki dize gibi sınırlı bir oranda kalabiliyor. Üstelik Hamid'in şiiri de, *Garam* örneğinde olduğu gibi kimi zaman konu bütünlüğünden uzaktır. Şiirindeki çeşitlilikten dolayı farklı konularda içinden geldiği gibi dizeleri kaleme almış. Anlattığı bir öykünün sıcak yerinde beklenmedik biçimde tümüyle farklı bir konuya girebiliyor veya eski filozofların kimi görüşlerini eleştirebiliyor. Bir de şairimizin ağır dilini ve kapalı stilini de eklemek gerek bunlara. Bütün bu etkenleri göz önüne aldığımızda, yalnızca Hugo ile Hamid'in onlarca cildi, on binlerce dizeyi bulan eserlerinde ortaklık, benzerlik veya etkileri bulmanın ne denli güç olduğu daha iyi anlaşılacaktır.

O, N. Kemal gibi bir kişiyi (Hugo'yu) beğenirken onu mutlak biçimde model de tutmamıştır. Kemal için Hugo ideal bir üstad iken, Hamid için kimi zaman bir zirve, kimi zaman bir esin (zaman zaman konu bulmakta güçlük çektiğini kendi söylemiş), kimi zaman da bir etki kaynağı olmuştur. Kemal, Hugo izlerini belirginleştirirken, Hamid çoğu kez kendini bundan uzak tutabilmiştir. Bu durum, yukarıda anlattığımız şiirine kendi sesini vermek kaygısından

²²-Hamid'i dâhiler sınıfına koyanların başında, "onunla Türk edebiyatı ve Türkler bir dâhi kazandılar" diyen Süleyman Nazif, "Hamid'in bütün eserleri, hatta tavır ve hareketleri, özel yaşamı bile dehâsını kanıtlar" diyen Şahabettin Süleyman, "sesinde bile dehâ var" diyen Yakup Kadri, "onun dehâsının önünde hürmetle eğilirim" diyen Mehmet Emin Yurdakul gibi dönemin önemli simaları gelir. Buna karşın, bu tür değerlendirmelere şiddetle karşı çıkan ise, onu doktora konusu da yapan Gündüz Akıncı'dır. (Bkz., Gündüz Akıncı, *Abdülhak Hamit Tarhan*, (Dr. Tezi) TTK Basımevi, Ank. 1954. agy, ss.250-251.)

kaynaklanıyor. Öte yandan o yalnızca Hugo'nun değil, zaman zaman Lamartine ve Musset'nin de etki alanına girmiş. Bu yüzden *Makber*'i, Musset'nin esin ve etkisiyle yazdığını söyleyenler bile vardır.

Beslendiği kaynakları kendi ağzından açıklaması açısından şairin “Manzum Terceme-i Hali” şiiri önemli bir belge niteliğini taşıyor. Batı şiirini neden örnek aldığını, nazımda neden yeniliğe gittiğini, kimlerden etkilendiğini kısaca, edebi yaratımına yön veren etkenleri açıkça anlatıyor burada. Fransa'da kaldığı yıllarda en sevdiği yazarları şöyle anlatır:

Anda Korney'ler, Rasin'ler, Müse'ler,
Hele Viktor Hugo, Volter, Molyer**,

Bunların sanatının yüksekliğine, yeteneklerinin üstünlüğüne hayran kalır. Eski tarzın basitliğini fark eder ve böylece şair neredeyse aynı tarzda yazmış olduğu için kendinden utanacaktır:

Eyleyip arz-ı kemâlât bana,
Aczimi kıldılar isbat bana! (HYH, MTH)

Çünkü bunların sanatında şimdiye kadar görmediği farklı bir içerik bulmuştur:

Bunların şi'rine ettim dikkat!
Ya hakikat idi yahut hikmet. (HYH, MTH)

İşte Batı şiirinin bu içeriğidir ki Hamid'i Fransız edebiyatına ve Hugo'ya götüren faktörlerin başında gelir. Gerek içerik, gerekse biçimde bu denli yeni, farklı ve akıcı bir şiir sanatı onu derinden etkiler. Bu şiirin etki alanına girmekten, hayranlığını ve takdirini ifade etmekten çekinmez:

Hem de gayetle tabî ve selîs,
Gâh te'sirde mânend-i nesîs...
Geldi hayret bana kaldım mahsûr,
Düşünüp kendimi oldum meftûr! (HYH, MTH)

Hamid, biraz sonra göreceğimiz gibi, kültür ve edebiyat açısından hem Doğu, hem de Batı'nın etkisi altında kaldığı gibi, hem Fransız Klasiklerinin, hem de Romantiklerinin etkisi altında da kalmıştır. Farklı iki uygarlık ve sanat yapma biçimi arasında kalan şair, öncekilerin "Şark"tan yana yaptığı seçimi red eder ve "Garb"ı tercih eder:

Buna taklid değilken haddim,
Başka bir yolda yazarken ceddin,
Eyleyip ye's ile bir gün cür'et,
«Tarz-ı garbî» dedim «olsun âdet!»
O zaman yazmış idim Sahra'yı
Keşfedermişçe yeni dünyayı! (HYH, MTH)

** - Corneille, Racine, Musset, Victor Hugo, Voltaire, Molière.

Aynı şeyleri yani, eskiyi nasıl değerlendirdiğini ve yeni şiirin kaynağı olan Batı tarzını nasıl aldığını, bunu nasıl işlemek istediğini "Nâ-kâfi" şiirinde de anlatır:

Evet, tarz-ı kadîm-i şi'ri bozduk, herc ü mercettik,
Nedir şi'r-i hakikî, safha-i irfâna dercettik,
Bu yolda nakd-i vakti cem'-i kuvvet birle harcettik,
Bize gelmişti zira meslek-i ecdâd nâkâfi. (HYH, NK)

Burada şairin, atalardan kalan eski tarzda şiir yapma biçiminin bir mantık ve bilime dayanmadığından şikayetçi olduğu anlaşılıyor. "Eski şiirin" yerine getirmek istediği yeni tarzın, yani "hakiki şiirin" kaynağını "irfan"a bağlayıp orada araması dikkat çekicidir.

Yeri gelmişken, onun Fransız edebiyatıyla olan ilgisinin de tek yönlü yani, romantizm ve Hugo eksenli olmadığını belirtmek gerekiyor. Hamid, önce klasiklerin ve daha sonraları romantiklerin etkisine girmiştir. Öyleyse, Fransız edebiyatı etkisi bakımından Hamid'in eserini incelerken iki bölüme ayırabiliriz:

1- Klasiklerin etkisi. Bu daha çok tiyatrolarında görülür. Racine ve özellikle Corneille'in tiyatro biçimini benimsemiş ve bu sonuncudan önemli ölçüde etkilenmiştir. *Nesteren* bütün konu olarak *Le Cid*'i takip eder. Hatta bunun nazire olarak yazıldığı hakkında yaygın bir kanaat vardır. N. Kemal eseri okuduktan sonra, konunun İslam coğrafyasına hiç uymamasını dikkate alarak hiç beğenmediğini söyleyecektir. *Eşber* bir öldürme sahnesiyle Corneille'in *Le Cid*'inden, *Liberté* de konu bakımından *Polyeucte*'ten önemli etkiler taşır. Racine'e gelince, *Abdürrahmanü's-Salis* ve *Tezer Bérénice*'le, yine *Eşber*, *Alexandre le Grand*'la konu açısından benzerlik arzeder.

2- Romantiklerin etkisi. Bu ise onun şiirinde birinci derecede görülür. Shakespeare, Lamartine ve Musset'nin etkileri ancak dolaylı olarak görülür; yani, bunlardan doğrudan doğruya dize veya kavram almaktan çok şiir anlayışlarının genel bir havasını almıştır. Öte yandan, Hugo'nun etkileri ise, bunlara göre çoğu yerde oldukça açık ve net biçimde kendini gösterir.

Bütün bu açıklama ve değerlendirmelerin ışığında şairimizi Fransız edebiyatına ve Hugo'ya götüren etkenleri kısaca şöyle sıralayabiliriz:

1-Şiirde yenilik merakı: Kendi şiirinin hem şeklinde, hem de içeriğinde kimisine "şiirde inkılâp yaptı" dedirtecek kadar değişikliğe gitmiş. Türk şiirinde bir "yenilik" biçiminde kabul edilen Hamid'in şiirinin içeriği lirizm, doğa betimlemeleri, metafizik konular gibi bireysel nitelikli olmuştur.

2-Fransız edebiyatının ve özellikle Hugo'nun Tanzimat aydınları nezdinde gördüğü ilgi. Aslında aynı olgu bütün Tanzimatçılar için de söz konusudur. Ama Hugo'nun şairimiz için özel bir yanı vardı bu bağlamda. Bu da yaşamış oldukları biyografik benzerliklerdi. Hugo'nun ve kendisinin yaşamında gördüğü benzer olaylar ve buradan hareketle gittikçe varlığına daha çok inandığı "kader birliği" düşüncesi (ölümle trajik biçimde tanışmaları – Léopoldine ve Fatma Hanım'ın ölümleri -, yaşanan benzer ruh sarsıntısı sonucu metafizik konulara dalmaları, siyasal yönetimle iyi geçinememeleri, kadınlara karşı duydukları benzer tutkular gb.) onu Hugo'ya

daha da yakınlaştıır. İşlediği konularla ve ölüm olayını benzer biçimde yaşamış bir şairin iç sıkıntısını ve ruh dünyasını yansımasıyla, şairimizin o dönemdeki iç dünyasına en güzel hitap eden eser Hugo'nun başta *Les Contemplations*'u olmak üzere lirik ve felsefi şiirleri olur. Kitabın ilk bölümlerinde geçen lirik, duygusal şiirlerin yanı sıra ikinci bölümde yazarın kızının ölümü üzerine yazdığı mersiyelelerin etkileri çarpıcıdır. Yine bu kitabın son bölümü olan "Au Bord de l'Infini"deki şiirlerde geçen Hugo felsefesi, Hamid'de yansımasını bulmuştur. Bunlardan özellikle "Ce que dit la bouche d'ombre" (karanlığın ağız benimle böyle konuştu, karanlığın söyledikleri) adlı uzun felsefi anlatısı, Hamid'i etkileyen ve çoğu yerde karşımıza çıkan metafizik dünyasında derin yankısını bulmuş yerlerdir. Başta *Makber* olmak üzere *Hacle* ve *Ölü*'de, Léopoldine'e yapıldığı gibi, Hamid de Fatma için önceleri özlem dolu duygusal yoğunluğu ağır parçalar yazar. Buradan, metafizik konulara geçerek ölüm ve varlığı felsefi boyutta sorgular.

3- Yaşamının yirmi sekiz yılını Avrupa'da geçirmiş olmasını Hamid'i bu kaynağa götüren bir başka etken olarak değerlendirebiliriz. Unutmamalı ki, bu sürede bolca tiyatro oyunları seyretmiş, edebi toplantılara katılmış, Fransız edebiyatından ve Hugo'dan çeşitli eserler okumuş ve hatta bizzat Hugo'yla tanışma fırsatını bulmuştur.

Hamid'i Hugo'ya bağlayan bu etkenlerin sonucunda, metinlerdeki benzerliklerden başka, Hugo'nun bir takım teorik görüşlerinin de şairimizde karşılık bulduğunu görüyoruz: sanata ve şiire bakış, felsefileştirilmiş şiir, şaire ve sanatçıya atfedilen nitelikler (şair peygamberdir, şair dahidir gb.) estetik zevk, doğaya verilen önem gibi. Ayrıca, şairimizin karşıtlık teorisini de Hugo'dan aldığı düşüncesi bize tutarlı gelen bir savdır. Aynı yönelimi üstadı Kemal'de de görürüz. Bunun için Tanpınar «Hugo'dan Kemal'in aldığı en esaslı şey tezat (karşıtlıklar) sanatıdır.»²³ saptamasını yapar. Nitekim, *Kara Bela*, *Akif Bey*, *Gülnehal* piyesleriyle *İntibah* adlı romanında bu sanatı oldukça çarpıcı işler Kemal. Hamid ise, bu teoriyayı daha da ilerletmiş ve şiirine aldığı yeni temaları işlerken bile karşıt niteliklerle dizelerini kaleme almıştır. Yani Hamid, karşıtlıklardan "şiir yapma sanatı" çıkarmıştır. Şairimiz *Tayflar Geçidi*'nde karşıtlık ilkesine duyduğu hayranlık için:"Ezdâdın ictimayı (karşıtlıkların birlikteliği) verir dehre (âleme) bir nizam" derken, *Cromwell*'in önsözünde "gerçek şiir, tam şiir karşıtlıkların uyumundadır" diyen Hugo anlayışını gösterir. R. Ekreme'e yazdığı bir mektupta da karşıtlıklar için şöyle diyor:« "Bana senin ayakkabın tâc-ı ser" mısraı benim *Nesteren*'de en ziyade zevkime hizmet eden sözlerdendir. Çünkü cem-i ezdâdı (karşıtlıkların birlikteliğini) pek severim.»²⁴

Bu bağlamda, anmadan geçmek istemediğimiz bir ayrıntıya yer vermek istiyoruz. Bu da, şaire atfettikleri kimi insanüstü niteliklerle ilgilidir. Hugo'ya göre, şair, sıradan bir insan değildir; onun üstünde, ötesindedir. O keşif sahibidir, kalp gözüyle görür, bilinmezi bilir, görünmezi görür (poète visionnaire); hatta daha da öteye gider Hugo ve şairin kimi tanrısal niteliklere sahip olduğuna inanır. Ama o, en azından bir peygamberdir Hugo'ya göre. Bu yüzden Fransız şairi, hiç bir zaman ölümlerle konuştuğundan, Tanrı'nın sesini duyduğundan ve hatta bizzat Tanrı'yla konuştuğundan kuşkulananmamış, buna tüm içtenliğiyle inanmıştır. Ancak bu durumlar, büyük dinlerin peygamberlerinin, örneğin Musa'nın Tanrı'yla konuşması şeklinde değil; felsefi, mistik ve düşünsel tarafı ağır basan bir şairin gerçeklik arayışı sonunda maruz kaldığı çeşitli ilhamlar, psikik buhranlar ve maddi alemi arkasına almış şairane istişraklar

²³-Ahmet Hamdi Tanpınar, 1997, s.441.

²⁴-Abdülhak Hamid Tarhan, *Mektupları*, Haz: İnci Enginün, Dergâh yay.,İst.,1994, ss.146-147.

şeklinde olur. Eşya ve varlığın yaratılış sırrından doğan merak, hayat ve ölüm paradoksunun yarattığı bunalım şairi sonsuzluğun kıyısına kadar götürür. Nitekim çizdiği kimi resim ya da çektiği fotoğrafların altına "Hugo Tanrı'yla konuşurken", "Şair, Tanrı'nın huzurunda", "Hugo vahiy alırken" gibi notlar düşürür.²⁵ Zaten bu eğilimi değişik şiirlerinde de kendini iyice belli eder. Hugo'nun felsefesini araştıran Denis Saurat, onun peygamberlik sorununu ele alır. Saurat'ya göre, peygamberlik hevesini Hugo, en çok *La Fin de Satan* ile *Dieu*'de gösterir. Bu iki kitaptan sonra kendini, Musa ve İsa'dan sonra gelen üçüncü peygamber gibi görüyor ve eski kabalistik²⁶ temellerini Hristiyanlıkla, modern bilimle birleştiren bir kozmogoni ve panteizme dayalı yeni bir din ahlakı öneriyor.²⁷ Claudius Grillet de, *Victor Hugo Spirite* adlı eserinde yazarı şöyle tanımlar: «hem peygamber, hem kâhin, hem mesih, hem insan, hem melek, hem yarı Tanrı Hugo.»²⁸ Hugo'nun bir çocuğa verdiği şu öğüt ilginçtir:

Tu seras le poète, un homme qui voit Dieu! (RO,QMDSS)
(Şair olacaksın, onlar ki Tanrı'yı görürler!)

Aynı şekilde, *Les Contemplations*'da "Il faut que le poète" (Şair odur ki) adlı şiirinde şairi tanımlarken, onu olağanüstü yetenek ve görevlerle donatmış, peygamberliğini ilan etmiştir:

Il faut que le poète, épris d'ombre et d'azur,
Esprit doux et splendide, au rayonnement pur,
Qui marche devant tous, éclairant ceux qui doutent,
Chanteur mystérieux qu'en tressaillant écoutent. (Cnt., IFQP)
(Şair odur ki ruhu hoş ve ıslıl ıslıl nurlarla dolu
Aydınlık ve karanlığa daim olur tutkulu,
Rehber olup herkese dağıtır şüpheleri,
Sözleri esrarlı ozanın hoplatır yürekleri.)

Bu konuda Hamid'in Hugo'yla oldukça benzer görüş ve düşüncelere sahip olması dikkat çekicidir. O da, dâhî şairlere bir tür peygamberlik atfetme eğilimlerini gösterir. En azından kendisi, kimi şiirlerinde Tanrı'yı görüp onunla konuştuğunu, ölümlerle, hayaletlerle, cin ve perilerle, meleklerle görüşüp sohbet ettiğini anlatıyor. Corneille'in Horace adlı trajedisinin büyük etkisi altında Hamid'in kaleme aldığı Eşber adlı piyeste, İskender'e şunları söyler:

"Bilmem bana an mı, şân mı lazım
Gülbün mü, ya kehkeşân mı lazım"

dizelerinin tek anlamı Tanpınar'a göre, "Bir tanrı mı olayım? Yoksa bir fâni mesut mu yaşayayım?" biçimindedir.²⁹ Şairin kahramanını böyle konuşturmasını, içindeki "tanrılaşma

²⁵-Bunun için bkz. Albert Thibaudet, *Histoire de la Littérature Française*, Tome I., Editions Stock, Paris, 1936, s.212.

²⁶-Yahudilerde Tevrat'ın esrarengiz ve mecaz anlamında yorumlanması geleneği

²⁷-Denis Saurat, *Victor Hugo et Les Dieux du Peuple*, Ed. du Vieux Colombier Paris, 1943, pp.17-20.; Ahmet Hamdi Tanpınar, *agy.*,s. 553.

²⁸-André Bellesort, *Victor Hugo*, çev: Sabiha Rifat, Maarif Basımevi, İst. 1959, s.161.

²⁹-Ahmet Hamdi Tanpınar, 1997,s.572

hevesinin" bir dışa vurumu olarak yorumlanabilir. Orhan Okay'a göre, Hamid, hayalet ve ölümlerle konuşma alışkanlığını Hugo yoluyla Shakespeare'den almıştır.³⁰ Şair yazdığı bir mektupta, Hugo gibi ölümlerle, hayaletlerle konuştuğunu yazar: «Ben şimdi ölümlerle muhabere ediyorum (haberleşiyorum). Hayallerle konuşuyorum. Arada imdat etmezseniz şimdiden sonra göreceğiniz şiirlerim büsbütün başka bir lisan olur.»³¹ Tanpınar, Hamid'in bu mektubundan onun (Hugo gibi) ispiirtizma ile uğraştığı sonucunu çıkarıyor ve şunları ekliyor: « O da Hugo gibi her şeyden evvel bir sır araştıracısı, maverayı (öteyi) gören ve gaibi işiten olmak ister.»³² Böyle olmakla beraber, Hamid, Tanpınar'a göre peygamberlik konusunda Hugo kadar cesur değildir. Bu görüşlerinin önemli bir bölümünü, "Şair odur ki" dizesiyle başlayan *Hacle*'nin sonunda vermiş. Hamid burada, üstün, dâhî, peygamber nitelikleriyle donatılmış bir şair tipini ortaya koyar. Ona göre de şair, gizem araştıracısıdır; görülmeyeni gören, duyulmayanı duyardır:

Şair odur ki çeşmini bir hüsn-i muhtecib,
Kılmaz berî tecelli-i vicdan-nevâzdan,
Şair odur ki sem'ine sesler gelir müdâm,
Bir perdedâr-ı mutribe-i cilve-sâzdan,
Pür-haşrdır gözünde anın inkişâf-ı gül,
Mahzûz olur ne yolda ise keşf-i râzdan
Fikren kılar seyahat-i edvâr-ı dâimî,
Bî-havf u ictinâb, neşîb ü firâzdan. (Hc.)

(Şair odur ki, örtölmüş, saklı güzellikleri görebilen gözleri, gönöl okşayan güzellikleri de görebilir. Şair odur ki, kulağına sürekli perdenin ötesinde cilve yapan bir çalgıcıdan sesler gelir. Bir gülü seyredip anlamlandırmak, onun gözünde büyük bir haşır (kıyamette yeniden dirilme) gibidir. Hangi sırları ne şekilde keşfederse etsin, bundan büyük haz, lezzet alır. Çağlar arasında sürekli düşünceyle seyahat eder. Bunu yaparken de, ne korkuya kapılır, ne sakınır, ne de tereddütlere düşer.)

Sonuç

Şair-i Azam Abdülhak Hamid'in şiir sanatı hiç şüphe yok ki çok derin ve niteliklidir. "Ölüm ve matem şairi, filozof şair, ledünni meselelerin şairi, lirizmin büyük üstadı" gibi nitelermeleri büyük ölçüde hak etmiş Hamid'in poetikasını yalnızca Fransız edebiyatı ve Victor Hugo'ya münhasır kılmak elbette ki büyük haksızlık olacağı gibi böyle bir niyetimiz yoktur. Bu çalışmamızda, Tanzimat edebiyatında önemli izler ve etkiler taşıyan Fransız edebiyatı ve Victor Hugo ile romantizmin şairimizdeki yeri ve karşılığına yalnızca işaret etmeye çalıştık. Bu durum etki, ilham, izlenim, yönlendirme gibi geniş bir aralığa yayılır. Hele hele araştırma alanı, İ. Habib Sevük'ün deyimiyle, "şiir gibi bin bir tecellili bir vadide" ise, elde edilen bulgular ne olursa olsun onları bir tek kaynağa bağlamak imkânsızdır. Biz yalnızca Hamid'le ilgili

³⁰-Orhan Okay, *Abdülhak Hamid'in Romantizmi*, Atatürk Üniv. Basımevi, Erzurum, 1971, s.53.

³¹-Ahmet Hamdi Tanpınar, 1997,s.544.

³²-Ahmet Hamdi Tanpınar, 1997, s.552.

yapılacak çalışmalarda böylesi bir atıf alanının gözden uzak tutulmaması gerektiğini göstermeye çalıştık.

KAYNAKÇA

- Akıncı, Gündüz**, *Abdülhak Hamit Tarhan*, (Dr. Tezi) TTK Basımevi, Ank. 1954.
- Bellesort, André**, *Victor Hugo*, çev: Sabiha Rifat, Maarif Basımevi, İst. 1959.
- Karamuk, Ziya**, *Abdülhak Hâmid Tarhan ve Şiirleri*, İst. 1948.
- Karaosmanoğlu, Y Kadri**, “Abdülhak Hamid”, *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, Bilgi Yayınevi, Ank., 1969.
- Okay, Orhan**, *Abdülhak Hamid'in Romantizmi*, Atatürk Üniv. Basımevi, Erzurum, 1971.
- Perin, Cevdet**, *Tanzimat Edebiyatında Fransız Tesiri*, Pulhan Mtb., İst. 1946.
- Rıza Tevfik**, *Abdülhak Hamid ve Mülâhazat-ı Felsefîyesi*, Haz: Dr. Abdullah Uçman, İst. Üniv. Ed.Fak.Yay., İst., 1984.
- Ruşen Eşref**, *Diyorlar ki*, Kültür ve Turizm Bakanlığı. Yay. Ank. 1985.
- Saurat, Denis**, *Victor Hugo et Les Dieux du Peuple*, Ed. du Vieux Colombier Paris, 1943.
- Somar, Ziya**, “Namık Kemal ve Victor Hugo”, *Kalem*, S.12,1 Mayıs 1939.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi**, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İst., 1997.
- Tansel, Fevziye Abdullah**, “Garp Dillerinden Manzum Tercüme”, *Tercüme*, C. VI., S.34-36, 1946.
- Tarhan, Abdülhak Hamid**, *Bütün Şiirleri I (Sahra, Divaneliklerim, Bunlar O'dur)*, Haz: İnci Enginün, Dergâh yay., İst. 1991.
- Tarhan, Abdülhak Hamid**, *Hatıraları*, (Haz:İ.Enginün), Dergâh yay., İst., 1994.
- Tarhan, Abdülhak Hamid**, *Mektupları*, Haz: İnci Enginün, Dergâh yay.,İst.,1994.
- Thibaudet, Albert**, *Histoire de la Littérature Française*, Tome I., Editions Stock, Paris, 1936.